

ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ПРОЦЕСИ ЇЇ ТВОРЕННЯ

© Шеремета Н. Р., 2013

Статтю присвячено правничій термінології як найдавнішому пласту термінологічної лексики української мови. Проаналізовано основні особливості, узагальнено стан і перспективи сучасної термінології права. Розмежовано ідеології «термін», «поняття», «терміносистема».

Ключові слова: українська мова, правнича термінологія, термін, правничий термін, поняття.

The article is devoted to the law terminology as one of the oldest layer of terminology vocabulary in Ukrainian language. The article analyses main features, summarizes information about the current state and perspectives of modern law terminology. It also differentiates the concepts of “term”, “terminology” and “terminology system”.

Keywords: Ukrainian language, legal terminology, term, law term, concept.

Правнича термінологія – найдавніший пласт термінологічної лексики української мови, який своїми коренями сягає глибокої дописемної старовини, коли право існувало у своїй первинній формі – формі звичаїв і традицій. Норми звичаєвого права зафіксовані в перших юридичних писемних пам'ятках періоду Київської Русі: Договорах руських з греками 907, 911 і 944 рр., Правді Руській та інших документах князівського законодавства, що дають нам, як зазначав І. Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі Х в». [2, с. 13].

Генезис і розвиток української юридичної термінології тісно пов'язані з витоками та історією національного права, української державності та законодавства, історією української мови й науки. Становлення й формування термінології українського права відбувалось у надзвичайно складних і несприятливих історико-політичних умовах. Проте навіть в умовах бездержавності «її живили соки генеалогічного коріння» і вона, розвиваючись, змінюючись, зазнаючи значного впливу з боку інших мов, не тільки зберегла питоме ядро термінологічної лексики, а й розширила його на власній етнічно-мовній основі шляхом мобілізації внутрішніх словотворчих ресурсів, а також збагатила його іншомовними правовими термінами й терміноелементами, зокрема інтернаціональними, що сприяло інтеграції української та європейської правової науки й культури [2, с. 13].

Правнича термінологія як предмет дослідження – це терміносистема, яка нині перебуває в стані формування. Тому вивчення загальних тенденцій її розвитку, дослідження дериваційного потенціалу, зокрема продуктивності / непродуктивності словотвірних типів, є актуальною як у теоретичному, так і в практичному плані.

Актуальність запропонованої статті визначається:

- ✓ необхідністю українського суспільства в мовному забезпеченні термінотворчих процесів, розвитку юридичної термінології;
- ✓ потребою подальшого мовознавчого дослідження юридичних термінів як системи понять спеціальної галузі наукового знання;
- ✓ необхідністю ґрунтовного дослідження стилістичного використання правничих термінів з метою їхньої стандартизації та кодифікації;

✓ мовознавче вивчення правничих термінів, які відображають систему понять спеціальної галузі наукового знання.

У статті сконцентровано увагу на вираженні властивостей творення, розвитку та функціонування юридичної термінології, на з'ясуванні характерних рис правової терміносистеми української мови.

Мета – виявити особливості творення, розвитку та функціонування юридичної термінології в українській юридичній терміносистемі; встановити характерні риси юридичної терміносистеми української мови як репрезентанта тенденцій розвитку відповідної субмови, а також труднощі в процесі семантичної інтерпретації юридичних текстів, і шляхи їх подолання.

Новизна зумовлюється багатоаспектним комплексним підходом до розгляду правничих термінів. У статті здійснено аналіз продуктивності ресурсів термінотворчого потенціалу української юриспруденції, розкрито можливі шляхи удосконалення правничої термінології з мовознавчого погляду.

Незважаючи на національне відродження в галузі термінології та низку цінних термінознавчих праць ще з ХХ ст. (О. О. Реформатського, В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, В. А. Звєгінцева, В. М. Лейчика, С. В. Гриньова, Б. М. Головіна, О. В. Суперанської, Ю. Д. Апресяна, В. Г. Гака, В. П. Даниленко, Д. С. Лотте, І. І. Ковалика, А. В. Крижанівської, Т. І. Панько, Т. Р. Кияка, Л. О. Симоненко та ін.), в Україні мова права досліджена поки що не на достатньому рівні. Питання першочергового впорядкування україномовного поняттєвого апарату юриспруденції та подальшого вивчення проблематики правничої термінології досліджують такі українські мовознавці та правники як О. Сербенська, Г. Онуфрієнко, Н. Руколянська, С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко, Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Юрчук, Б. Стецюк, І. Гумовська, С. Кравченко, В. Демченко, І. Кочан, А. Токарська, Г. Їжакевич, О. Копиленко, В. Радецька, В. Сімонюк, З. Тростюк та інші.

Правничий термін скорельований із правовим поняттям як першоелементом правового знання й слугує його знаковою (мовною) моделлю, яка репрезентована у звуковій і літерній формах. Поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-смісловою основою для творення значення термінології у вигляді дефініції, що акумулює найістотніші риси та взаємовідносини явища права.

Термін права формулюється як **загальноюридичний** (поширений в усіх галузях права), **галузевий** (притаманний певній галузі права), **міжгалузевий** (актуальний для двох або кількох царин права), суміжний з іншими сферами діяльності.

Важлива характеристика юридичних термінів – їхній тісний зв'язок зі світоглядом та ідеологією панівного класу з різними політичними та юридичними теоріями, суспільними традиціями, правовим досвідом.

Термін, що твориться й функціонує в правознавстві, не обов'язково фіксується в законах, проте має власне науковий характер (*нормотворчість, правосвідомість, правова система, диспозиція правової норми*). У науковій літературі, яка відображає процес творення правового знання, такий юридичний термін може мати кілька наукових формулювань, які представляють різні наукові підходи й школи, різні аспекти потрактування того самого правового поняття.

Сучасне термінознавство характеризує диференційні властивості терміна, які загалом відрізняють його від загальнонавчаних слів: системність, точність, прагнення до однозначності, відносна незалежність від контексту, наявність дефініції, офіційність, стандартизованість, лаконічність, суворонаормативність, стилістична нейтральність, відсутність експресивності, коректність.

Крім власне юридичних термінів – узагальнених позначень поняття права (*арбітраж, неосудність, позов, правовідносини, законодавча влада*), у правознавчих текстах широко застосовують номенклатуру – систему специфічних назв конкретних правових об'єктів: державних і міжнародних органів, установ та організацій, посад, документів, державних нагород (*Апеляційна палата, Європейський суд з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Закон України «Про Національний банк України», Заслужений юрист України*).

Кожен термін права характеризується за походженням, семантикою, системними зв'язками, граматичною структурою, способом термінотворення та функційними параметрами.

За походженням він може бути **питомим** (*держава, відповідач, закон, заповіт, злочин, кара, право, правосуддя, суд, уряд*) або **запозиченим** (*абандон* (франц.), *авізо* (італ.), *вексель* (нім.), *бюджет* (англ.), *евтаназія* (грец.), *омбудсмен* (швед.), *юриспруденція* (лат.), *гетьман* (польс.). На основі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів сформовано значну кількість термінологічних одиниць (*нормотворчість, кримінально-виконавче право, експертний висновок, імунітет свідка*).

Своєрідним різновидом запозичень є інтернаціональні терміни, що вживаються в багатьох мовах світу й мають спільне джерело походження. Наприклад, з латинської мови взято такі терміни, як *алібі, архів, агент, адвокат, референдум, акцепт, юриспруденція*; із грецької мови – *дактилоскопія, амністія*; із французької мови запозичено терміни – *анкета, арбітраж, паспорт* тощо. Скопійовані засобами рідної мови іншомовні терміни права є кальками (*демократія* → *народовладдя, інтернаціональний* → *міжнародний*). Значний сегмент у терміноапараті юридичної науки формують власне українські лексеми: *допит, злочин, свідок, позивач, позов, відповідач, очевидець* тощо.

За семантикою правничий термін може бути однозначним або багатозначним. Давні терміни права на різних етапах розвитку мови вживалися для найменування кількох, як правило, суміжних понять (д.-р. *судь* «процес», «судова справа», «дізнання», «закон», «судовий орган», «вірок», «пеня», «покарання»).

У межах терміносистеми права одиниці пов'язані певними системно-смысловими зв'язками: родо-видові (*юрист* – *адвокат*; *акт* – *акт законодавчої влади* – *акт органу виконавчої влади й управління*); синонімічні (*правознавство* – *юриспруденція*; *кримінальний* – *карний*; *правовий* – *правничий* – *правний* – *юридичний*); антонімічні (*обвинувачення* – *захист*; *законно* – *незаконно*; *об'єктивне право* – *суб'єктивне право*).

За структурою терміни можуть бути простими (слово) або складеними (словосполука).

Терміни-слова за лексико-граматичною належністю – це іменники (*право, суддя, усиновлення, делікт*), прикметники (*правовий, законний, злочинний*), дієслова (*апелювати, заарештовувати, ув'язнити*), прислівники (*беззаконно, злочинно, неумисно, умовно*).

Терміносполучення можуть бути дво-, три-, чотири і багатокомпонентними. Найпоширеніші дво- і трикомпонентні терміносполучення: прикметник + іменник (*криміналістична експертиза*), іменник + іменник (*права людини, оголошення померлим*), прикметник + прикметник + іменник (*цивільні правові відносини*), іменник + іменник + іменник (*право володіння майном*), іменник + прикметник + іменник (*притягнення до кримінальної відповідальності*), дієслово + іменник (*віддавати під суд*), дієслово + прикметник + іменник (*порушувати судову справу*) тощо. Багатокомпонентні сполуки термінів, які позначають певне поняття права, є нерозривною, достатньо мотивованою смисловою єдністю (*правове регулювання ринку цінних паперів, матеріальна відповідальність членів колективного сільськогосподарського підприємства*).

Традиційними засобами українського термінотворення є: афіксація (*заволодіння, правник, підсудність*), безсуфіксний (*розиук*), словоскладання (*судоустрій*), змішаний (*законодавство*), спеціалізація загальноживаного слова: *відмивання брудних грошей, тіньовий ринок, легенда* (опер.-розш.). Лаконічності термінології сприяють терміни, утворені за допомогою субстантивзації (прикметник → іменник): *затриманий, оперуповноважений, підсудний, потерпілий, слідчий*.

Словник правової науки еволюціонує синхронно з розвитком держави й права, тому вичленовуємо **історизми** та **архаїзми** – одиниці, що вийшли з активного вжитку (*війт, віра, послух, прокуратор, умоцований*), та **неологізми** – термінологічні одиниці на позначення нових правових понять і явищ (*міжнародний тероризм, євро, Євроюст, Європарламент*).

Серед юридичних термінів А. Піголкін, у своїй праці «Мова закону», виділяє чотири види правничих термінів: *загальноживані; загальноживані, які мають в нормативному акті більш вузьке, спеціальне значення; суто юридичні; технічні* [9, с. 7].

Загальноживані терміни – це слова загальноживаної мови (назви предметів, якостей, ознак, дій, явищ), які використовуються в побутовій мові, художній літературі, ділових документах, законодавстві. Такі терміни прості, зрозумілі. У законодавстві вони є загальноприйнятими значеннями, що не мають спеціального змісту (*справа, закон, правопорядок, охорона, офіцер, документ, юрист* тощо).

Спеціальні юридичні терміни – слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку державно-правових явищ; застосовуються тільки в юриспруденції (*юридична особа, позов, речовий доказ, касація, санкція, інкримінування, імпідмент, правовідносини, законопроект, неправдиве свідчення* тощо).

У нормативних актах фіксуємо численні терміни з різних галузей науки, техніки. У літературі за ними закріпилася назва **технічні терміни** (*комп'ютер, фонограма, плівка, піротехніка, діапозитив, дискета* тощо).

Оскільки правнича термінологія не є раціонально організованою, семіотично бездоганною системою, у термінознавстві повсякчас побутує проблема упорядкування термінології, перш за все у законодавстві.

Отже, термінологія права – динамічна система. Вона постійно розвивається і їй притаманні такі традиційні засоби українського термінотворення як афіксація, безсуфіксний, словоскладання, змішаний, спеціалізація загальноживаного слова. Останнім часом і мовознавці, і юристи працюють у напрямі вивчення юридичних термінів, проте цього не достатньо й вона потребує подальшого дослідження.

1. Андерш І. Словник юридичних термінів (російсько-український) / І. Андерш. – К., 1994. – 322 с.
2. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Н. Артикуца // *Право України*. – 1998. – № 4. – С. 56–57.
3. Боярова Л. Мовна норма і термінологія / Людмила Боярова. // *Мовознавство. III Міжнародний конгрес українців*. – Х., 1996. – С. 247–250.
4. Гончаренко В. Т. Російсько-українсько-англійсько-німецький юридичний словник. / В. Т. Гончаренко. – К. : Либідь, 1995. – 20 с.
5. Кожевніков Г. Закони слід ретельніше редагувати / Г. Кожевніков // *Право України*. – 1993. – № 5–6. – С. 57–60.
6. Корж А. В. Ділова українська мова для юристів / А. В. Корж. – К., 2002. – 176 с.
7. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
8. Усенко І. Б. Українська юридична термінологія / І. Б. Усенко // *Українське державотворення: невitreбуваний потенціал* / І. Б. Усенко; за ред. О. М. Мироненко. – К., 1997. – 559 с.
9. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Юрид. лит., 1990. – 200 с.